

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.05.105>

НЕУРЯДОВІ ПРАВОЗАХИСНІ ОРГАНІЗАЦІЇ І ЗАХИСТ ПРАВ У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СУДІ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Демиденко А.Л.,

аспірантка кафедри конституційного права України
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

Демиденко А.Л. Неурядові правозахисні організації і захист прав у Європейському суді з прав людини.

У даній статті було з'ясовано роль неурядових правозахисних організацій у захист прав у Європейському суді з прав людини, а також форми такого захисту. Автором було проаналізовано практичні моменти участі правозахисних НУО у захисті прав у ЄСПЛ, визначено двоїсту природу участі таких організацій на рівні суду з прав людини.

По-перше, організація захищає свої права, як юридичної особи. Вона не лише відстоює свої права, а й надає практичний приклад для інших подібних організацій. Тобто, інші організації, які в майбутньому можуть зіткнутись з аналогічними порушеннями можуть захистити свої права опираючись в тому числі на рішення ЄСПЛ.

По-друге, організація непрямо захищає інші громадянські, соціальні, економічні права людини. Незалежно від того, чи організація є заявником, чи бере участь у провадженні в якості третьої особи, вона власною позицією, яку приймає ЄСПЛ домагається зрушень у суспільно-політичних подіях країни. У випадку з Румунією, організація домоглась того, що країна повинна прийняти відповідне законодавство для одностатевих пар, урівнюючи їх у правах із традиційними подружжями; у кліматичних справах, організації мають спонукати національні уряди вживати додаткових заходів щодо збереження життя та здоров'я населення тощо.

За підсумком проведеного дослідження було зроблено висновок, що участь правозахисних неурядових організацій в ЄСПЛ має як теоретичний, так і практичний аспект. Теоретичний аспект полягає у можливості організацій брати участь у провадженні в якості заявника (захищаючи власні права, а не права третіх осіб) або третьої особи, виконуючи при цьому умови щодо прийнятності заяви. Практичний аспект знаходить своє відображення у тому, що організації непрямо здійснюють захист прав людини, впливаючи на соціально-політичні події і розвиток демократії та верховенства права.

Ключові слова: неурядові правозахисні організації, інститут громадянського суспільства,

громадські об'єднання, громадські організації, права людини, захист прав особи, право на свободу об'єднання, Європейський Суд з прав людини, Європейська конвенція з прав людини, демократія, верховенство права.

Demydenko A.L. Non-governmental human rights organizations and protection of rights at the European Court of Human Rights.

The article clarifies the role of non-governmental human rights organizations in the protection of rights at the European Court of Human Rights, as well as the forms of such protection. The practical aspects of the participation of human rights NGOs in the protection of rights at the ECHR are analyzed, and the dual nature of the participation of such organizations at the level of the human rights court is determined. First, the organization protects its rights as a legal entity. It not only defends its rights, but also provides a practical example for other similar organizations. That is, other organizations that may face similar violations in the future can protect their rights based on, among other things, on the decision of the ECtHR. Secondly, the organization indirectly protects other civil, social, and economic human rights. Regardless of whether the organization is the applicant or participates in the proceedings as a third party, it seeks changes in the socio-political events of the country with its own position adopted by the ECtHR. In the case of Romania, the organization pushed for the country to adopt appropriate legislation for same-sex couples, equating them in rights with traditional spouses; in climate affairs, organizations should encourage national governments to take additional measures to protect the life and health of the population, etc.

It was concluded that the participation of human rights non-governmental organizations in the ECHR has both a theoretical and a practical aspect. The theoretical aspect is the possibility of organizations to participate in the proceedings as an applicant (protecting their own rights and not the rights of third parties) or a third party, while fulfilling the conditions regarding the admissibility of the application. The practical aspect is that organizations indirectly protect human rights

by influencing the socio-political events and the development of democracy and the rule of law.

Key words: non-governmental human rights organizations, civil society institute, public associations, public organizations, human rights, protection of individual rights, right to association, European Court of Human Rights, European Convention on Human Rights, democracy, rule of law.

Постановка проблеми. Кожного дня ми можемо зіштовхнутись із порушеннями наших прав. Подібне змушує шукати шляхи справедливості в тому числі через звернення до суду. Однак, не у всіх випадках можливо захистити своє право, хоч всі можливості на національному рівні вже вичерпано. На міжнародному рівні існує Європейський Суд з прав людини (надалі – ЄСПЛ), який виконує додаткову порівняно з національними органами роль та встановлює чи дійсно відбулось порушення прав, які закріплені у Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод та протоколах до неї (далі - Конвенція).

До того ж у рішенні ЄСПЛ може бути присуджено справедливу сатисфакцію за порушення прав людини, а також обов'язок держави вчинити певні міри, які б допомогли захистити права людини. Загальновідомо, що до ЄСПЛ звертаються окремі громадяни та держави. Однак майже немає досліджень щодо звернень до Суду з боку правозахисних недержавних організацій (далі – правозахисні НУО). Це спонукає до наукового пошуку участі правозахисних НУО у Європейському суді з прав людини.

Метою статті є з'ясування ролі неурядових правозахисних організацій у захист прав у Європейському суді з прав людини.

Теоретичною основою для дослідження цієї тематики стали праці Барабаша Ю.Г., Іваницького А.М., Слінько Т.М., Панкевича О.З, Рабіновича П.М., Шуміло І.А. та інших вчених.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стаття 34 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод врегульовує, що ЄСПЛ може приймати заяву від будь-якої неурядової організації, якщо вона вважає себе потерпілою від порушення прав, що закріплені в Конвенції та протоколах до неї й було здійснено однією із держав-учасниць Конвенції [1].

Варто зауважити, що сам Суд зазначає, що можливість звернення недержавної організації за захистом прав не залежить від факту визнання її статусу конкретним національним законодавством. Подібна практика підкріплена справою «Католицька Церква Канеа проти Греції». В ній було встановлено, що суд Греції відмови у визнанні права власності церкви у зв'язку з тим, що вона не мала необхідної правосуб'єктності за національним законодавством. ЄСПЛ вказав, що це порушило право на доступ до правосуддя, але

відсутність в організації статусу юридичної особи відповідно до норм національного законодавства жодним чином не впливає на її дієздатність на звернення до Суду в якості неурядової організації [3].

Тобто, ЄСПЛ самостійно визначає чи може заявник бути недержавною організацією, незалежно від норм національного законодавства, яким вона підкоряється. В цьому контексті, варто погодитись з позицією А.М. Іваницького, який зазначає, що фактично Судом у своїй практиці визначено неурядові організації як будь-які організації, які не здійснюють публічні функції та не є державами [9, с. 149].

Зважаючи на те, що в Україні немає законодавчого врегулювання поняття «неурядова організація», слід виходити з положень Закону України «Про громадські об'єднання». В аспекті ст. 34 Конвенції до Суду можуть звертатись громадські об'єднання, тобто організації, добровільні об'єднання, що створюються для задоволення певних інтересів, зокрема задля захисту своїх прав та прав інших осіб і можуть бути у формі товариств, спілок, ліги, фонду, фундації, об'єднання та ін. [2].

Як бачимо, ЄСПЛ не розділяє неурядові організації на правозахисні чи не правозахисні – це не є вирішальним фактором для визнання такої організації заявником. Тобто, правозахисні НУО звертаються до ЄСПЛ в якості заявників на тих же підставах, що й інші недержавні організації. При цьому, згадуючи ст. 34 Конвенції організація буде заявником не для представлення іншої особи, а у випадку, якщо вона сама є постраждалою від порушення її прав.

Разом з тим, неурядові організації можуть бути не лише заявниками. Згідно ст. 36 Конвенції Президент Суду може дозволити їм брати участь у провадженні у статусі третіх сторін. В такому випадку неурядова організація може подати Суду свої зауваження або ж взяти участь у слуханнях [8].

Таким чином, участь недержавних організацій (в т. ч. правозахисних) може бути як в якості заявників, так і в якості третіх осіб. Варто пам'ятати, що участь організації у провадженні можлива тоді, коли будуть виконані умови прийнятності заяви (вичерпання всіх національних засобів правового захисту, дотримання строку звернення та правильності змісту заяви).

Якщо говорити про організації в якості заявників, то в контексті ст. 34 Конвенції, Суд прийматиме до розгляду лише заяви від тих, хто вважає себе постраждалим від порушень їх прав. Статус жертви можна набути лише в тому випадку, якщо організація особисто постраждала від порушення певною країною прав і свобод людини. В інакшому випадку скарга не буде розглянута Судом [12, с. 52].

Важливим моментом також є обмеження сфери прав, які можуть захищатись неурядовою організацією в ЄСПЛ. Як правило, мова йде про захист права власності, гарантованої ст. 1 Протоколу I Конвенції, права на свободу думки, совісті та релігії (ст. 9 Конвенції), права на свободу вираження поглядів (ст. 10 Конвенції), права на свободу зібрань та об'єднань (ст. 11 Конвенції), заборони дискримінації (ст. 14 Конвенції) [11].

Коротко підсумовуючи, правозахисні НУО можуть брати участь у провадженні ЄСПЛ як заявник або третя особа. У випадку подання заяви про порушення прав саме організації, необхідно дотриматись вимог щодо прийнятності заяви, а сама організація повинна бути безпосередньою жертвою такого порушення.

Ми звикли розглядати правозахисні НУО як організації, що здійснюють освітні проекти про права людини, моніторять стан справ у сфері прав людини певної держави та надають правову допомогу потребуючим особам. Але в частині участі таких організацій в ЄСПЛ ми не можемо їх розглядати як представників заявників. Той вплив, який здійснюють правозахисні НУО на права людини в результаті за діяння механізмів ЄСПЛ можна схарактеризувати лише після

аналізу конкретної судової практики, що мала місце в той чи інший час.

Серед свіжих кейсів можна навести рішення ЄСПЛ у справі «Бучухану та інші проти Румунії». У ній брала участь правозахисна неурядова румунська організація «АССЕРТ», яка бореться за визнання та юридичний захист всіх сімей Румунії, права людей незалежно від сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності.

Суть справи полягала в тому, що румунське законодавство визначало шлюб як сімейний союз чоловіка та жінки, що ніяк не стосувалось людей іншої сексуальної орієнтації. Організація та ще 42 заявники вказували Суду на те, що румунське цивільне законодавство порушує їх право на приватне та сімейне життя за ознакою сексуальної орієнтації. Особи звертались до румунських органів влади з наміром офіційно зареєструвати їх відносини, але постійно отримували відмову у зв'язку з тим, що їх дії суперечать національному законодавству.

Невизнання союзів заявників призводило до того, що вони не могли заявляти про свої права у лікарнях приймаючи рішення за свого партнера, не мали змоги отримувати пенсію по втраті годувальника, позбавлені можливості обирати однаковий період відпустки, як це є у подружжя тощо. Загальна позиція румунського уряду базувалась на тому, що румунське суспільство з цього приводу немає однозначної позиції, тому прийняття закону про цивільні партнерства чи сімейного законодавства, яке б урівнювало в правах традиційні та нетрадиційні пари передчасне.

Суд зазначив, що вороже ставлення до заявників з боку румунського суспільства не може протиставлятися інтересам перших, в тому, щоб їхні стосунки були належним чином оформлені та захищені законом. Суд звернув увагу на те, що ані парламент, ані уряд не змогли декілька разів розв'язати питання одностатевих пар. Разом з тим, враховуючи доповідь Комісара Ради Європи з прав людини ЄСПЛ констатував, що у зв'язку з відсутністю відповідного законодавства, одностатеві пари позбавлені низки громадянських та соціальних прав, які мають подружжя. Подібне могло бути вирішене через існування приватних договірних угод, але вони не передбачені румунським законодавством.

Все це стало причиною того, що Суд вказав на те, що суспільні інтереси не переважають інтереси заявників у належному визнанні та захисті їх відносин, а Румунія перевищила межі розсуду і не виконала свого позитивного зобов'язання щодо забезпечення права заявників на повагу до їх приватного та сімейного життя, гарантованого ст. 8 Конвенції [4].

Вищезазначене рішення фактично спонукає Румунію розв'язати питання щодо визнання стосунків та захисту одностатевих пар, як мінімум через ухвалення законодавства про цивільні партнерства [7]. У цьому рішенні ми бачимо, як правозахисна організація беручи участь у справі проти Румунії намагалась захистити права цілої групи людей. Рішення ЄСПЛ, яке підтвердило порушення державою прав заявників слугує основою для необхідності прийняття відповідного законодавства, що б захищало соціальні та громадянські права одностатевих пар.

Правозахисні організації, які піклуються правами людини у сфері безпечного навколишнього середовища теж намагаються захистити права людини у ЄСПЛ. Відомо, що перші кліматичні справи скоро будуть предметом розгляду Судом. Так, на уряд Швейцарії подала заяву громадська організація «Клуб кліматичних людей похилого віку». Ця організація бореться за безпечний клімат, оскільки глобальне потепління впливає на їхнє здоров'я та загрожує життю. І уряд, на думку організації, робить занадто мало, щоб пом'якшити наслідки зміни клімату [10].

Хоч ЄСПЛ і не може розглядати кліматичні справи, зміна клімату сильно впливає на права, що гарантовані Конвенцією, передусім права на життя та здоров'я. Тому, Суд цілком може розглядати такі справи і створити важливий прецедент для всіх держав-учасниць Конвенції в частині захисту найосновніших людських прав через вчинення цілого комплексу дій, що націлені на кліматичні зміни.

Відносно України також подавали заяви до ЄСПЛ неурядові правозахисні організації. У справі «Центр демократії та верховенства пра-

ва проти України», неурядова організація, що займається захистом права на свободу слова та доступом до інформації, зазначала, що Україна порушила ст. 10 Конвенції щодо свободи одержувати та поширювати інформацію.

Суть справи полягала в тому, що організація запитувала в Центральній виборчій комісії інформацію про автобіографії кандидатів в депутати, що була необхідна для діяльності організації. Однак, у доступі до інформації було відмовлено, посилаючись на те, що це спричинить втручання у приватне життя кандидатів. Національні суди також не були прихильні до позиції організації, що стало приводом для звернення до ЄСПЛ.

Суд зазначив, що організація намагалась отримати дані про освіту та трудову діяльність кандидатів в депутати, попри те, що така інформація могла бути отриманою з інших відкритих джерел. Втім, організація переконливо пояснила, що важливо отримати саме інформацію, яку в своїх автобіографіях подали самі кандидати, щоб перевірити їх на добросовісність та досвід. Кандидати в депутати є знаними громадськими діячами та провідними політиками, тому зрозумілим є суспільний інтерес щодо інформації про них.

Суд погодився з тим, що держава порушила право організації на доступ до інформації, адже ні ЦВК, ні суди не змогли зробити урівноважуючих заходів для надання інформації по запиті і збереження поваги до приватного і сімейного життя кандидатів в депутати [6].

У цьому випадку правозахисна організація захистила право на отримання інформації і спонукала державу щодо дотримання балансу прав водночас задовольняючи суспільний інтерес в т.ч. який стосується добросовісності осіб, які намагаються зайняти політичну верхівку суспільства.

Не менш цікавою є справа Big Brother Watch & Co v. United Kingdom, що стосувалась приватності комунікацій у світі. Вона була порушена низкою правозахисних організацій, таких як Amnesty International Limited, English PEN, The American Civil Liberties Union тощо. Заявники скаржились на сферу застосування та обсяг електронного спостереження, яке здійснював уряд Великої Британії.

Справи були розпочаті після викриття Едварда Сноудена про програми електронного спостереження, якими користувались уряди Сполученого Королівства та США. Заявники вважали, що дані, якими вони володіли могли бути перехоплені розвідками цих держав або ж могли бути отриманими від провайдерів. Викриття Едварда Сноудена вказувало на існування секретної програми «Темпора», за допомогою якої збирались конфіденційні дані щодо осіб і могли бути прочитані їх повідомлення. Американський уряд мав доступ до даних осіб, які не є громадянами США.

Все це порушувало, на думку організацій, ст. 8 Конвенції. ЄСПЛ зазначив, що масове перехоплення є дійсно важливим для цілей національної безпеки. Разом з цим існує великий потенціал зловживань урядом в цьому питанні, що впливає на право людини на повагу до приватного життя. Суд зазначив, що порушення ст. 8 дійсно існує, оскільки втручання уряду не було необхідним в демократичному суспільстві [5].

Висновки. З усіх проаналізованих нами практичних моментів участі правозахисних НУО у захисті прав із за діями механізмів ЄСПЛ можемо визначити двоїсту природу участі таких організацій на рівні суду з прав людини:

1. Організація захищає свої права, як юридичної особи. Вона не лише відстоює свої права, а й надає практичний приклад для інших подібних організацій. Тобто, інші організації, які в майбутньому можуть зіткнутись з аналогічними порушеннями можуть захистити свої права опираючись в т.ч. на рішення ЄСПЛ.

2. Організація непрямо захищає інші громадянські, соціальні, економічні права людини. Незалежно від того, чи організація є заявником, чи бере участь у провадженні в якості третьої особи, вона власною позицією, яку приймає ЄСПЛ домагається зрушень у суспільно-політичних подіях країни. У випадку з Румунією, організація домоглась того, що країна повинна прийняти відповідне законодавство для одностатевих пар, урівнюючи їх у правах з традиційними подружжями; у кліматичних справах, організації мають спонукати національні уряди вживати додаткових заходів щодо збереження життя та здоров'я населення тощо.

Отже, участь правозахисних неурядових організацій в ЄСПЛ має як теоретичний, так і практичний аспект. Теоретичний аспект полягає у можливості організацій брати участь у провадженні в якості заявника (захищаючи власні права, а не права третіх осіб) або третьої особи, виконуючи при цьому умови щодо прийнятності заяви. Практичний аспект полягає у тому, що організації непрямо здійснюють захист прав людини, впливаючи на соціально-політичні події.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р.: станом на 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
2. Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012 р. № 4572-VI: станом на 27 лип. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text>.
3. Рішення Європейського Суду з прав людини від 16.12.1997 р. у справі *Canea catholic church v. Greece*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/tpk197/view.asp?i=001-58124>.

4. Рішення Європейського Суду з прав людини від 23.05.2023 р. у справі *Buhuseanu and Others v. Romania*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-224774>.
5. Рішення Європейського Суду з прав людини від 25.02.2021 р. у справі *Big brother watch and others v. the United Kingdom*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-210077>.
6. Рішення Європейського Суду з прав людини від 26.03.2020 р. у справі *Centre for democracy and the rule of law v. Ukraine*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-204472>.
7. ЄСПЛ зобов'язав Румунію легалізувати цивільні партнерства для одностатевих пар. *ZMINA*. URL: <https://zmina.info/news/yespl-zobov'yazav-rumuniyu-legalizuvaty-zyvilni-partnerstva-dlya-odnostat-evyh-par/>.
8. ЄСПЛ у 50-ти запитаннях. Strasbourg: European Court of Human Rights, 2021. 9 с. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/50questions_ukr.
9. Іваницький А. М. Юридична особа як суб'єкт звернення до Європейського суду з прав людини. *Трибуна молодого науковця*. 2020. № 2 (27). С. 147–151.
10. Перші в історії кліматичні справи: до ЄСПЛ подали позови на Францію та Швейцарію. *Заборона*. URL: <https://zaborona.com/per-shi-v-istoriyi-klimatychni-spravy-do-yespl-podaly-pozovy-na-francziyu-ta-shvejczariyu/>.
11. Підстави та порядок звернення до ЄСПЛ юридичних осіб. *Подільський юридичний центр*. URL: <https://www.plc.vn.ua/zver-nennya-do-esppl-yuridichnih-osib/>.
12. Шуміло І.А. Міжнародна система захисту прав людини: навч. посіб. Київ: Вид-во «ФОРМ» О.О., 2018. 168 с.